

Varga Csaba

Régi orvosi kyszótár¹

GAÁL CSABA ELŐSZAVA Anyanyelvünkön tudunk mindent elmondani, magunkat világosan kifejezni. Szakmai gondolkodásunkat is leginkább magyarul tudjuk művelni, ugyanis minden nyelvnek más a belső logikája, minden nyelv más megközelítési módot kíván. Egy és ugyanazt a tapasztalatot másként programozza agyába egy német és egy magyar anyanyelvű ember. Az amerikai Loomis Franciaországba áttelepülve meglepődve írja, hogy „saját gyerekünk kezd ennek a nyelvnek a hatására új személyiséggé alakulni”. Vagyis a gondolkodásmód, a világról kialakított képünk bizonyos fokban anyanyelvünk szerint alakul. A nyelv tehát nemcsak arra való, hogy kifejezze, de arra is, hogy (sajátos módon) megteremtse a gondolatokat.

Így tehát szükségszerűen különleges hatású lehet az alábbi kis szófejtő szótár. Egy csokorra való, orvosok által naponta használt szavunkról megtudjuk, hogy valójában mit is jelentenek, illetve létük milyen mélyen nyúlik vissza az időben, és hogy az akkoriak rendre miért éppen azzal a szóval nevezték meg azt a valamit.

ÁPOL értelménye: segít, támogat, segítségére, hasznára van vkinek. A szó eredetileg felkarol, átkarol jelentésű lehetett, így nem csoda, hogy a székeleyknél ma annyi, mint ölel, csókol. Ógörög:

ópheléo(l) [ώφελέω] = segít, használ, hasznára válik vkinek

ÁPOLÓ → ÁPOL

ÁPORODOTT gyöke áp, értsd бүдös, rothadt szagú, megzápult. A szó eredeti alakja: → ZÁP, régibb tájszólásban: ápul = zápul, áptojás = záptojás. Záp sz-szel ejtvén: szep, ebből a → SZEPSZIS szó.

BAJ kiejtési változata: bal (l > j: mint jány > lány). Mint pl. nem bal oldali eset a baleset, hanem baj eset. Bal kéz: baj kéz, azaz bajt hozó, bajcsináló, vagyis ügyetlen kéz. Baj az ógörög jellegzetes kiejtéssel (b = p): pai [παί]. E régi, pai, paj kiejtést őrzik a pajk (paj-k), pajkos (azaz bajk-os, vagyis bajt okozó), pajtás

(azaz bajtárs, valójában pajk-társ) szavak. Az ógörög korban a gyerek is e gyökkel nevezetett meg, merthogy: bajcsináló, de e pai szóból van a pajzánkodás, pajzán szó is. Ógörög:

paidiká [παιδικά] = **pajtika**: fiúkedvese vkinek, kedvenc

paidikósz [παιδικός] = **pajtikás**: gyermeki, gyerekes, játékos, fiúszerelemre vonatkozó

paidiské [παιδισκη] = **pajtácska, pajtáska** (ugyanis régi -iszka, -iské, ma -icska, -ocska, mint pl. magocska, tal-icska, azaz tol-icska)

paio(l) [παίω] = 1) bajol („ellátja a baját”), azaz üt, megüt, csapkod, 2) páhol

A ~ gyökből a bajlódik, baja van, bajos, bajvívó, ellátja a baját stb. → VAJUDIK, BAJÁN

Magyarból a szláv boj, voj (= baj) szó.

BAJÁN az → ORVOS másik, régi megnevezése és a → BAJ, ógörög pai [παί] = baj gyökből származik, értsd: aki legyőzi a bajt, aki diadalmaskodik a baj fölött. Így lehet a baján szó az orvos megnevezése és egyben az avar vezér (Bat Baján) neve is. E szóból a bajnok (tulajdonképpen bajánok) szó. Baján összevont alakja: bán (mint tisztség: aki bánik valamivel). Ógörögben (b = p):

paían [παίαν] = baján: orvos, Paían: az istenek orvosa

paíóniosz [παίωνιος] = bajános, bajányos: gyógyító, gyógygyerejű

BETEG gyöke: bet, régi kiejtéssel beth, peth, mára bágy kiejtésűvé is vált, ebből a bágyad (régibb bádjad), bágyadt szó. Ilyen értelményű a bet, beth, peth gyökből épített petyhüd, petyhüdt szó is. A beteg szó összevethető az angol pathic (szenvedő) szóval.

Ezt igazolja ez a két ógörög szó:

páthé [πάθη] = baj, szenvedés, elviselt sors

páthosz [πάθος] = betegség, szenvedés, áttételesen külső hatás, benyomás, szenvedély stb.

A ~ szóból többek között: betegség, betegít, betegszik, betegesség, betegeskedés, betegül.

BŐR a bur, bor (mint burok, borít) szótóval azonos.

¹ A részlet Varga Csaba *A nyelvek anyját tudtam én* című könyvéből való (Frig Kiadó, Budapest, 2008, 107–112) szó szerinti átvétel. Egyes adatai nem egyeznek A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának (Benkő Loránd főszerk. Budapest, 1968), sem az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen című szótár (Benkő Loránd főszerk., Budapest, 1993) adataival. Mindkét munka a magyar nyelv szókészletének eredetére vonatkozóan mind a mai napig a hivatalosan elfogadott, nyelvtudományra alapozott forrásunk. *A szerk.*

FÁJ igen régi szó. Az ógörög korban pheü [φει] = fáj, de valódi, kiinduló értelme: jaj, ógörögben joi [ioi]. E pheü szó kissé elágazott jelentéssel azonos a pfü, hü, piha szóval is. Ma is felváltva használjuk: „pfü, de бүдös”, „jaj, de бүдös”, illetve „hü, de бүдös”.

GÁZ → GŐZ

GENY, GENNY jelentése: fehéres, sárgás sűrű folyadék, a keny (mint kenyődő, kenődő) szóból származik. A ~ szó áll a ganaj, ganyé szóban is. Érdekes, hogy már nem ismerjük ezt a szó-azonosságot, de mégis egyenértékűen használjuk a „ganyé ember” és a „geny alak”, „genyó” kifejezést. → KENŐCS

GÉZ másként kifejezve: fátýolszövet. ~ áttetszöt, gomolygót jelent, s azonos vele a → GŐZ, mint gomolygó, áttételesen áttetszö, finom eloszlást jelentő szó. A ~ azonos az angol gauze szóval.

GŐZ nagyon ősi szó. Gyöke a valamiképp görbére hajlást jelentő go, melynek bővítményei pl. a gomoly, gomolyag. Go gyökből a go-oz (mint fal-az, kör-öz) > gőz szó, értsd: gomolyog, gomolygó, általában nedv, pára, köd, s kissé áttételes jelentéssel ez a gáz szó is. Pusztán az *áttetszőség* miatt jelenti ez a szó a → GÉZ-t, mint fátýolszövetet is. Go-oz magas hangrendben ge-iz, ebből pedig a geizir > gejzir szó, mely tehát mai kiejtéssel gőzer lenne. Gőz, gáz, gejz sok nyelvben szintén megvan, pl. német Gas, Gäscht, Gisch, Geist, svéd gäst, gaesning (forrás, pezsgés), angol yest, yeast, ghost.

GYÓGY gyöke: → JÓ > gyó (mint tájszólásban jó = gyü, jön = gyün). Gyógy, régiesen gyód, úgy képzett szó, mint me-gy, sze-d, de ez a gy, d hang t is lehet: gyót, vagy í-vel: gyó-ít (jó-ít) (hasonlatosan a fut, süt, gyút azaz gyu-ít > gyújt szavakhoz). Tehát a gyógy ige, s e szót könnyen megértjük, ha a jót szót a jó v-s párjával ejtjük ki: → JAVÍT. Ugyanis a régi általános magánhangzó kettőzés miatt a jó jao, jau, így jót valójában jaot, esetleg jauti volt, ebből lett egyik ágon jót > gyót > gyód > gyógy, a másik ágon a javít.

Hogy a ~ gyöke valóban → JÓ, annak bizonyítását nemcsak egyes tájszólásokban találjuk meg, hanem az is igazolja, hogy a jó jelentése a kínai nyelvben: gyógyszer, gyógynövény, a héber nyelvben ugyancsak gyógyszer.

Teljes körű igazolását pedig az ógörögben találjuk meg:

iászisz [ιάσις] = józás: gyógyítás, gyógyulás. (Másként a jó = jav egyenlőség alapján JAV-azás: jóvá tevés lenne, ugyanis az ógörög kori -oszisz ma -ozás, -ezés, -özés):

iátész [ιάτήρ] = jótész (jót-ész): orvos. *Jótész* ma *gyógyász* kiejtéssel használatos, lásd a szócikk elejét.

iátér [ιάτήρ], **iátór** [ιάτωρ] = jóter vagy jótér, jótör (mint pl. futár): orvos.

iátosz [ιάτός] = jótos: gyógyítható (jótos v-vel javítás – mint pl. avitas, avitos – lenne).

A ~ helynevekben is előfordul, gyógyvizet, gyógyforrást jelezve: GYÓGY, GYÓD, GYÜD, s egykoron talán GÖD is gyógyvizéről, gyógyvíz forrásáról kapta a nevét.

GYÓGYÁSZ valójában jótész (jót-ész), ahol a jót ige (mint lát, süt) v hanggal azonos a javít szóval. Azaz ógörög jótész v belhanggal: javítász, s e jótész szó mai kiejtéssel: gyógyász. A kiejtés változásáról bővebben → GYÓGY.

GYÓGYÍT a → GYÓGY = jót (v belhanggal: jav-ít) szó feleslegesen továbbképzett alakja, ugyanis kétszer szerepel benne a -t, -ít igeképző. Valószínűleg a kiejtés (jót > jód > gyód > gyógy) módosulásával elhomályosult a gyógy jó-ít (jav-ít) értelménye, s végül főnévként értelmezték, aztán hogy ige legyen, ismét utána fűzték ugyanazt az igeképzőt.

GYÓGYÍTÓ eredeti kiejtéssel: jót-ít, jót-ító, → GYÓGY, GYÓGYÍT

GYÓGYSZER összetett szó: gyógy + szer → GYÓGY, melynek gyöke a jót ige (mint fut, lát), jelentése: ami javít, jó-ít. A szer jelentése: anyagi jav (→ JÓSZ), „*vagyon, portéka. Mindenféle szerrel üzérkedni. Fűszer, ócska szerek.*” (CzF.)

HALÁL alapszava: hal, eredetileg hul, mely a hull szóval azonos: az l kettőzése csak nyomatékosítás, → HULLA. Aki meghal = elhull. Halni veszni = hullni veszni. „Él hal érte”. Világlátásunk szerint csak az ember hal meg, az állatok döglenek, vesznek, esetleg elpusztulnak. Egyetlenegy kivétel van, a méhek. Ők ugyanis szintén meghalnak. Magyarázata az egyiptomi, vagy az az előtti időkben rejlik. Mint ahogyan a méh szó kettős értelme is. Ezek a jelenségek is a magyar világkép ősiségét jelzik.

HALANDÓ értsd: ami majd elhullik, azaz meghal. A gyök: hal, lásd → HALÁL. (Az -andó, -endő régi magyar képző, s a jövő időre utal: pl. hozandó, megírandó, jövendő.)

HALOTT valójában: hullott, aki elhullt. → HALÁL, HULLA. Ropant érdekes, hogy a magyarban az ember meghal, esetleg pusztul (ami drámai előzményekre utal), s csak az állatokra mondjuk, hogy döglük. A méhekre azonban csak a pusztul szót mondjuk.

HALOVÁNY eredetileg halou-ány. Az u hangból v lett: halvány. A halott fehéres színéről. → HALÁL.

HULLA alapszava: hull, ami elhullt, → HALÁL

HÁM a bőr legfelső, védő rétege. A legelemibb szótó: ho, melynek jelentése: véd, fed. Ebből ho-am > hám: ami fed, véd, ami legfelül van. Pl. a hám(iga) is ezt fejezi ki. (Angol ham = hámiga.)

ÍR gyógykenőcs. Közel áll hozzá előtétellel a zsír szó. A Cz. F. szótár szerint az ír az erő szóval rokonnak látszik, minthogy gyógygerő van benne. (E szófejtés nem eléggé bizonyított.)

JAV v nélkül: → JÓ

JAVAS gyöke: → JÓ, ebből v-vel: jav. Javas: gyógyító asszony vagy férfi. ~ v nélkül: jós (jó-os), eredetileg → JÓSZ (jó-osz, jó-asz), mely szó már csak a jószág (jószág) szóban él.

~ tehát nem tévesztendő össze az azonos hangzású jóssal, jósolóval, e szavak gyöke ugyanis: → JÓ, JÖV, mint jövő, jövendő, jövendő, a jó jövendőt mond.

JAVÍT v nélküli párja: jót, miből kiejtési változattal → GYÓGY.
~ jelentése: jóvá tesz, megjavít.

JAVUL jó-ol, jó-ul

JÓ régiesen: jau, ebből: jav; ógörög iá [iá] = jó (mint pl. iai [ia] = jaj), másik kiejtéssel: eü [éü] = jó. Jó gy-vel: gyó, → GYÓGY.

JÓS gyöke nem → JÓ (ld. → JAVAS), hanem: JŐ, miből: jövős, jövendő, jövőt mondó.

JÓSZ (jó-asz) gyöke JÓ, JAV. A ~ szóból a jószág szó. Értelemnye: jav, minthogy értékeim: javak, jó dolgok.

~ azonos az ógörög

éüsz [éücs] = (jós) javak, jó dolgok szóval.

KENŐCS gyöke ken, keny, mely azonos a → GENY szóval. „Mindkettőnek eredeti gyöke pedig a szétömlést, olvadást jelentő en v. eny, mely megvan az enged, enyik, enyek, enyebes, enyészik, enyv szók gyökeiben s a k itt is mint több más szókban előlehellet. Értelme: valamit bizonyos híg, ragadós anyaggal dörzsöl, mázol, hogy nyirkossá, puhává, fényessé tegye, vagy szépítse, vagy enyhítse, gyógyítsa stb. Hajat, szakált, bajuszt kenni.” (Cz. F.)

KÓR a kör, ker, gör, ger szavak csoportjába sorolható. A kór szó azt a megfigyelést fejezi ki, hogy a beteg kornyad, görnyed (k zöngésen: g). Kór (kor) régen inkább gör lehetett, ugyanis a gör szóba illesztett h-val: geher, s ebből hangátvétellel: girh-es, görh-es, s e szavak sokkal régiesebbnek tűnnek, mint a kór szó.

MEDDŐ eredeti jelentése metszett, azaz mett, s a heréltre mondták. ~ régi ellentéte: magló (magot ontó), miből úgy tűnik, hogy azonos szerkezetű, eredetű a két szó. A Cz. F. szótár így magyarázza meg, hogy miként lesz meddő a metélés által a hím is és a nőstény is: „Minthogy pedig mind a hím, ha heréjét kimetszik, mind a nőstény, ha görgőjét kiveszik, fáját szaporítani megszűn, s terméketlenné leszen: innen jelent átv. értelemben terméketlent.” → METSZ

MÉH (anyaméh). E szónak semmi köze a mézgyűjtő rovar teljesen azonos hangzású méh nevéhez. A méh régen: beő > beh, s e kiejtési változattól b > m módosulattal alakult ki a mai méh szó.

METÉL → METSZ

METSZ alapszava: met, a szóvégi -sz csak toldás, mint a nyugsz, feksz szavakban is. Például metszd régen: medd vagy metd, metszeni: metni. ~ szóból: metél, metélés, megmetélni (pl. a szőlőtökét). Más nyelvekben: „latin *meto* (aratok, met-szek), szanszkrit *masz*, arab *maza*, francia *massacrer*, és német *metzeln*, *Metzger*, *Messer* stb.” (Cz. F.) Lásd még: → MEDDŐ

ORVOS alapszava: → ír (értsd: kenőcs). Ír régiesen írú, írú (mint hamu – hamv, nedü – nedv), s ebből -os toldalékkal: írvos. Kiejtésben ketté vált az írúos szó:

1) íres

2) orvos

Orvos tehát kenőcsös ember, az, akinek kenőcse van, aki keneget. A gyógyító ember másik, régi neve: → BAJÁN (aki legyőzi a bajt), → BAJ.

SÉR gyöke: sér, miből a sérült, sérülés szó is. Sér régi kiejtéssel: seru, s az u-ból v lett (mint hamu – hamv), így keletkezett a ~ szó. Eredetileg mindenféle sérülést, sebet jelentett.

SÍR (verem). Eredetileg gabonataróroló vermet jelentett. Ógörög: **szirósz** [σιρός] = gabona elraktározására szolgáló verem

SZEPSZIS a szó szerkezete: szep-sz-is. Szep gyök kiejtési változatai záp, áp (mint áporodott). Részletesen: → ZÁP.

SZIKE alapszava: szeg, ~ a szegő kiejtési változata, azaz késféle szerszám. Ugyanez a gyök áll a szekerce és a szakóca (értsd: szegőce) szóban is. Egyezik vele a mongol szüke, mandsu: szoukhe.

VAJUDÁS eredetileg b-vel: bajódás, bajlódás, → VAJUDIK

VAJUDIK = eredetileg: bajódik, l vendéghanggal: bajlódik, ue. vajlódik. A baj gyökből másként képezve: bajmolódik.

ZÁP jelentése: bűdös, romlott, teljesen azonos vele az ógörög szép [σηπ] = rothadás, felbomlás jelentésű szó. Záp i előhanggal: iszap, z előhang nélkül: ÁP, mint → ÁPORODOTT. Záp régi, szelyp kiejtéssel SZEP, miből sz utóhanggal szépsz (mint nyug – nyugsz, fek – feksz), ebből pedig a szépszis szó, melyet ma úgy ejthetünk, hogy zápzás.

Ógörög:

szépo(l) [σηπω] = 1) zápol: rothaszt, rothadásnak indít, 2) zápul: elrothad, bomlásnak indul.

széptikósz [σηπιτός] = záptikás: rothadást, felbomlást okozó.

széptósz [σηπιτός] = záptos: elrothadt, felbomlott.

(Tehát ógörög kori szavaink: zápol, zápul, záptikás, záptos, csak z = sz.)

Latin seps (szepsz): egy apró gyíkfajta, melynek csípése állítólag rothadó sebet okoz. Záp a mongolban dzabi.